

ΣΥΣΧΕΤΙΣΙΣ ΣΤΙΧΩΝ ΤΗΣ ΑΙΝΕΙΑΔΟΣ ΤΟΥ ΒΕΡΓΙΛΙΟΥ ΠΡΟΣ ΤΙΝΑΣ ΤΟΥ ΣΟΛΩΜΟΥ

Dedicatur

Κ. Γ. ΓΑΡΔΙΚΑ,
magni honoris causa

Ὅτι ἡ λατινικὴ φιλολογία ἐπηρέασε τὸν ἔθνικὸν ἡμῶν ποιητὴν Διονύσιον Σολωμὸν εἶναι εἰς παντὰς γνωστόν. Τὴν λατινικὴν φιλολογίαν καὶ γλῶσσαν ὁ ποιητὴς ἐξέμαθεν εἰς τὸ Λύκειον τῆς Cremona τῆς Ἰταλίας κατ' ἀρχάς, ἔπειτα δέ, νεαρὸς φοιτητής, εἰς τὴν Ραβία, ὅπου καὶ συνεπλήρωσε τὰς σπουδὰς του. Ἄλλως τε χωρὶς τὴν γνώσιν τῆς λατινικῆς δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀκολουθήσῃ νομικὰς σπουδὰς (¹).

Εἰς τὴν πνευματικὴν ὁμῶς ἐξέλιξιν καὶ μόρφωσιν τοῦ ποιητοῦ συνέβαλε τὰ μέγιστα καὶ ἡ ἑλληνικὴ φιλολογικὴ κληρονομία καὶ μάλιστα ὁ Ὅμηρος. Πρὸς τὰ Ὀμηρικὰ ἀριστουργήματα θὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴν του ἐνωρὶς, ἀλλὰ ἡ γνώσις του τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς δὲν θὰ εἶναι τόση, ὥστε νὰ δυνηθῇ νὰ ἐπικοινωνήσῃ εὐχερῶς μὲ τὰ ἀριστουργήματα τῆς κλασσικῆς ἡμῶν φιλολογίας (²). Ἡ ἀπλὴ περὶ μεταφράσεις τῆς Ὀμηρικῆς ποιήσεως, ἡ ὁποία ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Cesarotti - μάλιστα ἡ δευτέρα αὐτῆς ἔκδοσις (³) - καὶ ἡ ἔμμετρος τοῦ Vincenzo Monti, τοῦ κορυφαίου Ἰταλοῦ ποιητοῦ, θὰ γίνοντι τὰ προσφιλέστατα ἀναγνώσματα τοῦ Σολωμοῦ. Ἡ λάμπις τῶν Ὀμηρικῶν ἐπῶν, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν ἐπὶ τὸν Βεργίλιον ἂν μὴ τι ἄλλο εἰς τὸν ἔθνικὸν ἡμῶν ποιητὴν μαρτυροῦν, ὅτι εἰς αὐτὰ μόνον ἀναφαίνεται ἡ ἀθάνατος ποίησις. Ὅπως δὴποτε ὁ Σολωμὸς θὰ πλησιάσῃ τὸν Βεργίλιον τόσον, ὅσον καὶ ἐκεῖνος τὸν Ὅμηρον, ὥστε ἡ παρουσιαζομένη μίμησις εἰς τοὺς στίχους του ἐνίοτε δυσκόλως νὰ ἀνανωρίζηται.

Ὅμως τὸ κριτικὸν δαιμόνιον τοῦ ποιητοῦ θὰ φέρῃ αὐτὸν πλησιέστερον πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ ἐν τῇ συγκρίσει τῶν Ὀμηρικῶν ἐπῶν πρὸς τὴν Αἰνειάδα. Τοῦ Βεργιλίου τὸ ἔργον θὰ ἔχῃ συστηματικώτερον σπουδάσει ἀπὸ τὸν Ὅμηρον, ἀποφαίνεται ὁ σεβαστός μοι καθηγητὴς κ. Ν. Τωμαδάκης (⁴).

Ὁ Ἰάκωβος Πολυλάς, ὁ ὁποῖος ἐγνώρισε καλῶς ἐκ τῆς μακρᾶς συναναστροφῆς του τὸν ῥάχηγόν τῆς Ἐπιτανησιακῆς σχολῆς, ἀναφέρει περὶ τῆς λατινομαθείας τούτου : « Αἰσθάνετο ζωηρότατα τὴν ἀμιμητὴν ἄρμονίαν τοῦ Βεργιλίου, ὥστε ὠμολογοῦσε, ὅτι ἀπὸ αὐτὸν καθὼς καὶ ἀπὸ τὸν Δάντην καὶ ἀπὸ τὸν Πετράρχην ὠφελήθηκε εἰς τὴν τελειότητα

1) Ν. Τωμαδάκης : Ὁ Σολωμὸς καὶ οἱ ἀρχαῖοι, σ. 75.

2) Ν. Τωμαδάκης : Σολωμοῦ ἑλληνομάθεια. Φιλολογικά, σ. III—XXXIII.

3) Iliade d' Omero volgarizzata letteralmente in prosa e recata poeticamente in verso sciolto italiano dall' ab Melchior Cesarotti. Edizione II coll'agglunta del testo greco. Padova 1798.

4) Σολωμὸς καὶ Ἀρχαῖοι, σ. 75.

του στίχου του» (1). Ἡ ἀγάπη τοῦ Σολωμοῦ πρὸς τὸν Ἔθνικὸν τῆς Καλαβρίας ποιητὴν Βεργίλιον θὰ γίνῃ ἀντικείμενον βαθυτέρας ἐρμηνείας καὶ ἐξετάσεως. Ὁ Σολωμὸς θὰ ἀποστηθίσῃ στίχους τοῦ Βεργιλίου καὶ θὰ καταπλήξῃ τὸν διδάσκαλόν του Ἀββᾶν Σάντον Ρώσσην. Ὁ Βεργίλιος θὰ προσκαλέσῃ τὸν ποιητὴν εἰς τὸ ἐπικὸν συμπόσιον τῆς Αἰνεΐδος του καὶ θὰ τοῦ ὁμιλήσῃ διὰ τῆς μυστηριώδους τραγικῆς φωνῆς. Ἡ ἄρμονία τῶν στίχων τῆς Αἰνεΐδος θὰ προκαλέσῃ τὸν θαυμασμόν τοῦ Σολωμοῦ.

Ἡ Αἰνεΐς ὑπῆρξε τὸ κατ' ἐξοχὴν περισπούδαστον ἔργον τοῦ Βεργιλίου, πρὸς τὸ ὁποῖον ἐστράφη ἡ προσοχὴ τοῦ Ἔθνικοῦ ἡμῶν ποιητοῦ. Ὅθεν ἀναμφισβητήτως ὁ μέγας τῆς Ἑσπερίας ποιητῆς ἐπέδρασεν ἐπὶ τὸν Σολωμόν. Τὸ πλῆθος τῶν εἰκόνων, τὰς ὁποίας ὁ ποιητῆς χρησιμοποιεῖ, εὐρίσκονται οὕτως ἢ ἄλλως εἰς τὰ βιβλία τῆς Αἰνεΐδος τοῦ Πλάτωνος τῶν ποιητῶν, ὡς δικαίως ἀπεκάλεσε τὸν Βεργίλιον ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος Σεβῆρος. Ἰδέας, ἀναμνήσεις παρέλαβεν ἐκ τῆς Αἰνεΐδος ὁ Σολωμὸς. Ἐγένετο ὁμοιωτικῆς τούτων καὶ δὲν τὰς ἐμιμήθη δουλικῶς. Ἡ μεγάλη ποιητικὴ φαντασία αὐτοῦ ἐμετουσίωσεν τὰ ποιητικὰ χωρία τοῦ Βεργιλίου καὶ ἐνεφάνιζε γενικώτερον καλλιεργημένην τὴν ποιητικὴν τέχνην διὰ τῆς καλῆς πίστεως εἰς τὰς ᾧδὰς του, ὥστε αἱ στροφαὶ νὰ εἶναι ἀντάξια πρὸς τὸ πραγματευόμενον θέμα. Οὕτως οἱ μεγαλοπρεπεῖς καὶ πλήρεις νοημάτων στίχοι τοῦ Βεργιλίου θὰ εὐρουν ἀντάξιον τὸν Σολωμόν. Καὶ ἐὰν εἶναι βέβαιοι, κατὰ τὴν παράδοσιν, ὅτι ὁ Σολωμὸς εὐρίσκει ἀτελείας εἰς τὰ ποιήματά του, εἶναι ἐξ ἴσου βέβαιοι, ὅτι καὶ ὁ Βεργίλιος, ἐπειδὴ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπεξεργασθῆ ὅσον ἤθελε τὸ ἔπος τῆς Αἰνεΐδος, χάριν τοῦ ὁποῦ ἐταξίδευσεν εἰς Ἀθήνας, ἐζήτησεν, ὅταν ἀσθενήσας ἠσθάνθη τὸ πρόωρον τέλος τοῦ βίου αὐτοῦ, τὸ χειρόγραφον νὰ τὸ καύσῃ κατὰ τινάς, κατ' ἄλλους δὲ παρήγγειλεν εἰς τοὺς φίλους νὰ τὸ καύσουν ἢ τοῦλάχιστον νὰ μὴ προβοῦν εἰς τὴν ἔκδοσιν αὐτοῦ. Ἡ μοῖρα δὲν ἐπέτρεψε τοιοῦτον τι καὶ τὸ μέγα ἔπος ἐσώθη.

* *

Κατωτέρω παραθέτομεν στίχους τινάς τοῦ Βεργιλίου, εἰς τοὺς ὁποίους θὰ ἀναζητήσωμεν συσχετισμὸν πρὸς τὰ ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ. Κρίναν τις a priori τὰ πράγματα θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκφράσῃ τὴν γνώμην ὅτι θὰ καθίστατο ἀδύνατον νὰ εὑρεθοῦν στίχοι μαρτυροῦντες συσχέτισιν. Ὅμως λεκτικὰ στοιχεῖα, νοήματα, ὑπαινιγμοί, εἰκόνες ἀποκαλύπτουν τὴν ὑπαρξίν συσχετισμοῦ.

1. Ἴδου τραγικοῦ μεγαλείου εἰκὼν ἐκ τῆς καθόδου τῆς εὐσεβοῦς Αἰνεΐδος εἰς τὸν Ταρτάριον Ἀχέροντα. Ἡ φρίκη, ὁ τριγμὸς καὶ τὰ πλήγματα τοῦ σιδήρου ἀπηχοῦνται εἰς τοὺς στίχους :

Hinc exaudiri gemitus et saeva sonare
verbera tum stridor ferri tractaeque catenae (2).

Ἡ ῥητορικὴ πολυτέλεια τῶν *t* καὶ *r* μᾶς ἀποσποῦν τοῦ γήινου κόσμου, τὸν ὁποῖον ὁ Βεργίλιος θέλει ἤσυχον, ὅπως καὶ ὁ Σολωμὸς «ἀγγελικὰ πλασμένον». Αὐτὸν ὁμοίως τὸν κόσμον θὰ ταράξουν αἱ ὄρδαι τοῦ Ἰσλάμ εἰς τὸν Ὕμνον εἰς τὴν Ἐλευθερίαν :

Κι' ἀποκρίνοντο ἀπὸ πάνων
κλάψες, ἄλυσες, φωνές, (3)

ἐνῶ κατὰ τὸν ποιητὴν τῆς Αἰνεΐδος ὁ στόνος καὶ αἱ σκληραὶ μαστιγώσεις ἀνήκουν εἰς τὸν Ἄδην.

2. Ὁ δόλιος Σίνων διηγούμενος τὰ τῆς φυγῆς τῶν Δαναῶν ἐνώπιον τῆς Τρωϊκῆς ὀμηγύρεως, διὰ νὰ γίνῃ περισσότερο πιστευτός,

sustulit exutas vinclis ad sidera palmas (4)

καὶ ὠμίλησε.

1) Δ. Σολωμοῦ : Ἐδρισκόμενα, σ. λβ· λγ'.

2) Verg. Aen., VI 557—558.

3) Ὕμνος, στρ. 7.

4) Aen., II 153. Ἐνταῦθα ἀντιτίθεται ἡ ἐκ τοῦ Ὀμήρου ἐπίδρασις ἐπὶ τὸν Βεργίλιον καὶ μίμησις αὐτοῦ : X 33—34 ᾠμῶξεν δ' ὁ γέρον, κεφαλὴν δ' ὁ γε κόψατο χερσίν ὀψός' ἀνασχόμενος, μέγα δ' οἰμῶξας . . .

Ὁ Σολωμὸς παριστᾷ τὰς νήσους τοῦ Ἴονίου νὰ ὑψώνουν τὰς χεῖρας πρὸς τὰ ἄστρα καὶ νὰ κραυγάζουν (1) :

Ἐφωνάζανε ὡς τ' ἀστέρια
τοῦ Ἴονίου τὰ νησιά,
καὶ ἐσηκώσανε τὰ χέρια
γιὰ νὰ δείξουνε χαρά.

3. Εἰς τὴν 45ην στροφὴν τοῦ Ὕμνου εἰς τὴν Ἐλευθερίαν ἀναγινώσκομεν :

Ἄ! τί νύκτα ἦταν ἐκεῖνη
ποῦ τὴν τρέμει ὁ λογισμὸς ;
Ἄλλος ὕπνος δὲν ἐγένη
πάρεξ θάνατος πικρὸς.

Ἡ Ἰσχυρὰ ἔκφρασις τοῦ Ἄ! ἐπαναφέρει τὸν ἀναγνώστην ἀναδρομικῶς εἰς τὸ παρελθὸν τῆς ἀβεβαιότητος, τῆς πικρίας, τοῦ θανάτου. Εἰς αὐτοὺς ὑπόκεινται οἱ στίχοι :

Quis cladem illius noctis quis funera fando
explicitet aut possit lacrimis aequare labores (2).

4. Εἰς τοὺς ἀκολουθοῦσους στίχους θὰ γίνῃ ἐποπτικῶς περισσότερον φανερὰ ἡ ὑπαρ-
ξις ἀντιστοιχίας εἰκόνων καὶ λεκτικῶν ὑπαινιγμῶν.

Ecce autem primi sub limina solis et ortus
sub pedibus mugire solum et iuga caepta moveri
silvarum visaeque canes ululare per umbram
adventante dea (3) δηλ. potentem Hecatē, τὴν ὁποῖαν voce vocat Aeneas.

Καὶ εἰς τὸν Ὕμνον, στρ. 47 :

Καὶ οἱ βροντῆς καὶ τὸ σκοτάδι
ὄπου ἀντίσκοφτε ἡ φωτιὰ
ἐπαράσταιναν τὸν Ἄδη
ποῦ ἀκαρτέρειε τὰ σκυλιά

Ἡ ἀντιστοιχία τῶν τύπων ἀμφοτέρων τῶν ποιητῶν ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸν γνῶρισμα ἐκφράσεως συναφῶν ἐννοιῶν. Ἡ γλῶσσα τῶν Ἑλλήνων παρέχει παντοίους τύπους ἐκφράσεως, τοὺς ὁποίους ὁ ποιητὴς ἄριστα χρησιμοποιεῖ.

5. Ἐξαιρετὸν διὰ ζωγράφου πρότυπον θὰ ἀπετέλουν οἱ στίχοι :

Continuo auditaē voces vagitus et ingens
infantumque animae flentes in limine primo
quos dulcis vitae exsortis ab ubere raptos (4)

εἰς τοὺς ὁποίους ἐκφράζεται ἡ βιαιότης, ζωγραφίζεται ἡ ἀσπλαγχνὸς ἀφαίρεσις τῶν νηπίων ἐκ τῶν κόλπων τῶν μητέρων. Ὁ ἦχος τοῦ vagitus δηλοῖ τὴν ποιητικὴν τέχνην τοῦ Βεργιλίου πλησίον τοῦ voces. Ἡ ἐκλογὴ τῶν δύο λέξεων ὑποβοηθεῖ τὸν ἀναγνώστην νὰ θαυμάσῃ τὸν ποιητὴν. Τὸ animae ἐνταῦθα μορφαί, αἰῦλοι, ψυχαὶ θὰ γίνουν ἴσκιοι εἰς τὸν ποιητὴν τῆς Ἐλευθερίας :

Τ' ἀκαρτέρειε· ἐφαίνοντο ἴσκιοι
ἀναρίθμητοι γυμνοὶ
κόρες, γέροντες, νεανίσκοι
βρέφη ἀκόμη εἰς τὸ βυζί (5).

1) Ὕμνος, στρ. 20' πρβλ. καὶ τὸ Ὅμηρικόν N 837

ἡχὴ δ' ἀμφοτέρων ἔκετ' αἰθέρα καὶ Διὸς αὐγὰς.

2) Aen., II 361.

3) Aen., VI 255.

4) Aen., VI 426.

5) Ὕμνος, 48.

6. Οἱ στίχοι VI 832—33, κατὰ τοὺς ὁποίους ὁ πατὴρ Ἄγχισης—εὐρισκόμενος εἰς τὸν Ἄδην—διηγεῖται εἰς τὸν Αἰνεῖαν τὸ μέλλον τῆς Ἰταλίας :

ne pueri ne tanta animis adsuescite bella
neu patriae validas in viscera vertite viris

ὄπενθυμίζουν τοὺς στίχους τῆς 6ῆς στροφῆς τοῦ Ὑμνου :

Κανεῖς ὄχι εἰς τὴ σφαγὴ
Πᾶνε πάντα ἐμπρός. ὦ! φθάνει,
Φθάνει· ἕως πότε οἱ σκοτωμοί ;

7. Συσχετισμοὺς ἐπίσης ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς τὴν μεγαλόπνευστον «Ὠδὴν εἰς Λόρδον Μπάδρον». Οἱ στίχοι τῆς 39ῆς στροφῆς :

θυμὸν τρόμον ὄλον γεμάτον
ποὺ νικαίει τὴν ταραχὴ
τῶν βροντόκραυγων ἀρμάτων,
καὶ πετιέται ὄλου μὲ ὀρμῇ,

ὄπενθυμίζουν τοὺς κάτωθι : (1)

clarescunt sonitus armorumque ingruit horror

ὄπου ἐμφαίνεται παρήχησις τοῦ ι(ε), ὡς καὶ πλήρης λεκτικὴ ἑξομοίωσις ἀρμάτων καὶ τρόμου : «armorumque horror».

8. Ἀπὸ τὴν 72αν στροφῆν τῆς ἰδίας ὠδῆς σημειοῦμεν :

Καὶ κρατῶντας κάτι φῖδια
ποὺ εἶχε βγάλει ἀπ' τὴν καρδιά
καί, χτυπῶντας τὰ 'πιτήδεια
εἰς τοὺς Ἑλληνας περνᾷ·

ὄπου ἀναπλάττονται οἱ στίχοι :

Continuo sontis ultrix accincta flagello
Tisiphone quatit insultans, torvosque sinistra
intentans anguis vocat agmina saeva sororum (2).

9. Τὸ 4ον ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν «Πόρφυρα» :

χάσμα τοῦ βράχου μαῦρο

ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ .

spelunca alta fuit vastoque innanis hiatus (3).

10. Τὸ 3ον ἀπόσπασμα τοῦ «Carmen Seculare» ἀγνώστου ποιήματος ἀποσπάσμ. III 2—4 (Εὐρισκ. σ. 294)

Βρῦσες ἀπλώνει τὰ κλαδιὰ τὸ δέντρο 'ς τὸν ἀέρα
μὴν καρτερῆς ἐδῶ πουλί, καὶ μὴ προσμένης χλόη,
γιατὶ τὰ φύλλ' ἄν εἶν' πολλὰ, σὲ κάθε φύλλο πνεῦμα

ἐνθυμίζει τὴν περιγραφήν τοῦ δένδρου, τὸ ὁποῖον ἔχουν ἔδραν οἱ ὄνειροι (4).

In medio ramos annosaque bracchia pandit
ulmus opaca ingens quam sedem somnia volgo
vana tenere ferunt sub omnibus haerent (5).

1) Aen., II 301 ἔτι καὶ II 298 (squ)—Ἐθν. Ὑμνος, 70 κέ.

2) Aen., VI 570 (squ).

3) Aen., VI 237.

4) Ν. Τωμαδάκη : Ὁ Σολωμὸς καὶ οἱ Ἀρχαῖοι, σ. 91. Ἐνθα γίνεται μυσία ἐνυπνίου τοῦ Ναβουχοδονόσορος. Δανιὴλ δ' 7—14. Ἄλλως τε τὸ ἔργον τοῦ Σολωμοῦ ἔχει βαθυτάτην συγγένειαν πρὸς τὸν Χριστιανισμόν. Πρβλ. Α. Πολίτη : Ἡ θρησκευτικότης τοῦ Σολωμοῦ ἐν περ. Ν. Ἑστία, Χριστούγεννα 1942, σ. 50—55. Ἐτι καὶ Γ. Ζώραν, Νεοελληνικὴ Φιλολογία (Προεπαναστατικοὶ χρόνοι) Σημ 1953, σ. 37 κέ.

5) Aen., VI 282—284.